

պէս կերեւի՝ զի ծխական եւ արա-
րողական եւն՝ պաշտամանց եւ սովո-
րութեանց մէջ գործուած զեղծութիւն
նշանակութիւն չունին՝ եւ երբեք վր-
տանգաւոր չեն։ Եւ թէ բաւական է որ
Հայութեան զգացումն միշտ արծարծ-
ւած մնայ, Հայ լեզուն պահպանուի,
գրականութիւնն պայծառանայ, ազգա-
յին միութիւն լինի՝ իսկ այլն ամենայն
աւելորդ է։

Այս տեսակ գաղափարի եւ նպատակի
մէջ եղած թերութիւնքը աւելի զգալի
ցոյցանելոյ համար՝ մեր նախնեաց հա-
մոզմանց փորձառու ջանքերէն նկատե-
լով եւ քաղելով՝ մի թեթեւ գաղափար
տամք։

(Ի յառաջւորդ)

ՎԱՀՐԱՄ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՄԱՆԿՈՒՆԻ.

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏ, ՈՐԱՅՈՂԱՅ.

ՀԵՐԶՈՒԱԾՈՂԱՅ՝ ԵՒ ԲԱԺԱՆԵՐՈՅ ՅԵՂԵՂԵՅԻՈՅԸ ՀԱՅՈՅ.

(Շարունակութիւն)

809. 19.

Յաւիթ Բ. Սեղե Յիսակիոյ լաւնայեալ
Կաթողիկոս։

(Ըմբ. Տեառն 1327)։ — Յաջորդեալ
յաթոռ Հայրապետութեան Յակոբ Բ.
Սահցի՝ քեռորդի Անաւարդեցւոյն՝ յետ
վախճանին Կոստանդեայ Լամբրոնեցւոյ՝
ի չորրորդում ամի Կաթողիկոսութեան
իւրոյ (1331) արար պատասխանի առ պա-
պին Հռովմայ, նանրացուցեալ զչարա-
խօսութիւնն ունիթոռաց զԼեոն արքայէ,
զորմէ գրեալն էին, եթէ կործանեաց զե-
կեղեցիս եւ զվանորայս՝ որպէս տեսցի ի
պատմութեան նորին (Միլիթար Ապա-

րանցի). Եւ առ ի շահել զսիրտ դեսպանաց
պապին եկելոցն վասն այսր ամենայնի՝ Եւ
առ ի ստանալ ի նոցանէ գերեսուն հա-
զար ոսկիս՝ զոր առաքեալ էր պապն վասն
նորոգութեան աշխարհին մերոյ՝ Ժողով-
արար ոմանց եպիսկոպոսաց Եւ վարդա-
պետաց, յորս էր Չաքարիա Ծործորեցի
Եւ Յովհան Եղնիկացի. Եւ հաւանութեամբ
նոցին գրեաց թուղթ ընդհանրական՝ առ
ամենայն Հայս՝ չհաղածել զՅովհան Քրո-
նեցին Եւ զընկերս նորս՝ այն է զԱւիթոռոս,
այլ ընենլ ձեռնտու. բայց տեսեալ եթէ
ոչինչ լուաւ այնմ ազգն, այլ առաւել
շփոթի յԱւիթոռոսաց անաի, զրէ Եւ առ
Յովհան Քրոնեցի՝ չերառցանել զազգն
(1336). այլ յետ այսորիկ տեսեալ եթէ
բազմացեալ Ունիթոռեանք Եւ ի կարգս
կարգս բաժանեալք՝ յարուցանէին զաղ-
մուկ վասն վերստին մկրտութեան, որպէս
լիօրէն տեսցի ի գլուխ յետադայ, հրամա-
նաւ արքային Լեոնի՝ զոմանս զլեւոնորս
ի նոցանէ կալեալ յանդիմանէ. Եւ առ ի
խաղաղելոյ զազգն՝ զրէ առ պապն աղա-
չել՝ յանդիմանել զարեւելեան լատինս՝
զրգոլիս ունիթոռաց՝ ի խռովիլ զազգ
Հայոց։

Յետ երկիցս հարուածելոյ աշխարհին
Կիլիկիոյ՝ յերեսաց Եգիպտացւոց խալիս
յարակցելոյ ազգի մերոյ առ պապն Հը-
ռովմայ Եւ օգնութիւն խնդրելոյ յարե-
մալոց, անկեալ զԺառութիւն վերստին առ
այս ընդ մէջ կաթողիկոսին Եւ արքայի՝
Եւ եպիսկոպոսաց Եւ իշխանաց՝ Յակոբ
Կաթողիկոս զրդոնեալ ի բանտարկուաց՝
կշտամբէ զԼեոն արքայ իբրեւ պատճա-
ռող երթեկութեան ընդ արեւմտեայց,
յորմէ հառանին աշխարհին հօրուածք

այնպիսիք: Բայց ոչ տանելով արքայի
այնմ (1341)՝ ընկենու զկաթուղիկոս յա-
թոռոյ յետ կալոյ նորա յայնմ զամս ԺԳ:
Իսկ ի գրգռիլ չարախօսաց զազգէս Հա-
յոց առ պապն Հռովմայ՝ որոց բազումք
էին յՈւնիթոռաց անաի, յետ փոխադարձ
թղթակցութեանց արքային և Մխիթար
Կաթուղիկոսի՝ որ յետ անկման սոյն Յա-
կոբայ յաջորդեաց զաթոռն (1354), և ի
պապէն առ նոսա, և ոչինչ օգտելոյ ան-
տի, առ ինքն Յակոբ գնայ ի Գաղղիա առ
պապն Կղերմէս Օւրդ, և զոր միանգամ
թղթով ոչ կարէին հաւատարմացուցա-
նել՝ զայն ամենայն բերանով առաջի ե-
ղեալ նմա, հաճէր զնա յոյժ. և դիմեալ
անտի ի Հռովմ յուխտ սրբոց տեղեաց,
ի դառնալ իւր վերստին (1355) յաշխարհ
իւր, վաղձանեալ Մխիթարոյ, նստաւ
վերստին յաթոռ հայրապետութեան հա-
ւանութեամբ Կոստանդեայ արքայի և
եպիսկոպոսաց Հայոց. ուր յետ վարելոյ
ղիշխանութիւն այլ ևս ամս չորս՝ վաղ-
ձանի առ Տէր:

807. 1. Գ.

Լաթինացի Ունիթոռայի Հայաստան և
այլոք, որ յետ 1570 ամաց բացան:

(Ամբ Տեառն 1317)։ — Յաւուրս Կոս-
տանդեայ Կաթուղիկոսի Լամբրոնեցւոյ՝
հրամանաւ փափին Հռովմայ Յովհաննու
եկեալ ի կողմանս Ետրպատականի Բար-
դուղիմէոս Լատին եպիսկոպոս ի կարգէ
քարոզողաց (Մխիթար Եպարանցի), գո-
լով ուսեալ զլեզու Պարսից առ սակաւ,
առնէր քարոզութիւն անդէն, որում և
յաջորդեալ գործ քարոզութեանն՝ շինէ
վանս ի կողմանս քաղաքին Մարաղու:

Յովհան վարդապետ Վառնեցի կոչե-
ցեալ՝ փափագելով՝ եթէ ճրպէս իցեն
վարդապետութիւնք նորա, (1328) զնաց
առ նա ի Մարաղայ ըստ պատուիրանաց
վարժապետին իւրոյ Եսայեայ Վարդա-
պետի Նչեցւոյ. որում հաճեալ յոյժ
ընդ վարդապետութիւն նորա, ծանու-
ցանէ իւրումն վարժապետի, և ինքն ըղ-
տեղի կալեալ անդէն՝ մնայ առ Լատին ե-
պիսկոպոսն զամ մի և կէս, և ուսուցա-
նելով նմա և նորին ընկերաց զբարբառ
Հայոց, ինքն ևս ուսանի ի նմանէ զԼա-
տին լեզու. ուրանօր և գործակցեալ մի-
մեանց, յորս յարի և Յակոբ վարդա-
պետ ոմն թարգման, թարգմանեն ինչ ինչ
ի Լատինացւոց անտի ի Հայ:

Եպա բերեալ Վառնեցւոյն զԲարդու-
ղիմէոս եպիսկոպոս յաւանն Վառնայ, գրէ
առ աշակերտակիցս իւր՝ ընդ որս ուսեալ
էր յորս Նչեցւոյն, և առ այլ վարդա-
պետս՝ հասանիլ անդր, և առ նորին Բար-
դուղիմէայ՝ խորհել ժողովով ի վերայ
կրօնից և ծիսից (1330). որք յայս ժողով
կոչեցան ի Վառնեցւոյն՝ էին այսոքիկ ա-
ներեւելիք ոմանք. Մարգար վարդապետ
ի գեղջէն Ոժոպայ. Հայրապետ վար-
դապետ յԵօթնաղբիւր գեղջէ. Յովհան-
նէս վարդապետ ի Ծուան գեղջէ. Սի-
մէօն վարդապետ ի Բասին գեղջէ. Ներ-
սէս վարդապետ ի Թարխան գեղջէ. Եռաքեալ և Լալ վարդապետք յԱր-
տազ գաւառէ. Գլխոր վարդապետ
յԵպրակունի գեղջէ. Կոստանդին և Յով-
հաննէս վարդապետք ի Կաղղուանայ.
Սիմէօն վարդապետ ի Խաչենոյ, և Յա-
կոբ վարդապետք ի Վառնայ. ընդ որս և
իշխան տեղւոյն Վերդք քեռորդի Վրու-

նեցւոյն Յովհաննու։ Արք հաստատեցին ժողովով լինել քարոզիչս ուղղափառութեան. և զի հաստատուն և անփոփոխ ի նոյն մնասցեն և ապահով, (գուցէ թէ պաշտպան լինէր նոցա եկեղեցին Հռովմայ) համաձայն կամօք ի բաց թողեալ զըովանդակ աւանդութիւնս ազգիս՝ լատինականօքն վարեցան ծխիւք յամենայն իրս և յաւէտ եկեղեցական պաշտամունս, զորս և փոխադրեցին ի հայրենի բարբառ։

Ե. յոռ մտօք դարձեալ յիւրաքանչիւր տեղիս՝ ձեռն ի գործ արարին միաւորել զազգն ընդ հռովմական եկեղեցւոյն, ըստ որոյ և յորդորէին զնոսա փոխել և զարտաքին ծէսս՝ զհայրենի սուրբ աւանդութիւնըս, և մոռնանել յեկեղեցիս զայլ և այլ կարգս ըստ նոցին. որով և յարուցին ուրեք ուրեք վէճս՝ և աղմուկ մեծ՝ ի Սեդ Հայս և ի Սիլիկիա. ընդ որ վշտացեալ Եսայեայ՝ Նչեցւոյն, և պատճառ եղեալ շփոթութեանցն զՎառնային, զրեաց նմա զիր յանդիմանական՝ շեջուցանել զաղմուկ ի մէջ ազգին յարուցեալ ի պատճառս այլայլութեան կարգաց և հայրենի աւանդութեանցն բարձման, ևս և վիճմանց ի վերայ բառիս՝ « բնութիւն », զի մեք, ասէ, դաւանիմք անշուշտ իսկզբանց և այսր՝ եթէ մի Վրիստոսն՝ ճշմարտապէս Եստուած է և մարդ, զաստուածային և մարդկային ունելով բնութիւնս միաւորեալ անշփոթ. ըստ այսմ պարտ է ձեզ զգաստութեամբ վարել, և ոչ կազել ի վերայ այսոցիկ յանդիման Մրդուզ շինականաց (զոր ի մէջ բերէ Միսիթ. Եպարանցի)։

Ե. յլ իբրեւ ապախտ արարեալ սոցա զբանիւք Եսայեայ՝ օր ըստ օրէ յաւելին

զշփոթութիւն յազգին, առաջնորդք և վարդապետք յամենայն տեղիս՝ յորս և դտանէին՝ զնոսա առհասարակ հալածէին, ընդ որս և արքայ Լեոն Դ. րդ առաքեաց զարս՝ կալան զոմանս յընկերաց Վառնեցւոյն և արգելին ի բանալի. յորոց ներեալ նոցա՝ ամբաստան եղեն առպապն Հռովմայ, եթէ Լեոն արքայ Հայոց կործանեալ ղեկեղեցիս և զվանորայս՝ արկ հերձուած ի մէջ ազգին (1331). առոր պապն՝ թէ և զիտէր զհաւատարմութիւն արքային, այլ երկմտեալ ի չարախօսութեանց բազմաց, զրեաց առ դեսպանս իւր ի Սիլիկիա՝ չտալ զերեսուն հազար ոսկին, զոր առաքեալ էր ի պէտս նորոգութեան աշխարհին, մինչև սառգեսցին ամբաստանութիւնքն. և զի զըրեալ ևս էր զայսմանէ առ Յակոբ Ստեփանիկոս Ստեցին, սառնայնացոյց առաջի դեռպանաց պապին զամբաստանութիւնս զարքայէ, և առ ի փութով ստանալ ի նոցունց զգրաման ի շինութիւն աշխարհին (1331)՝ ժողով արարեալ Եպիսկոպոսաց և վարդապետաց, յորս էին Օւքարիա Ծործորեցի և Յովհան Նզնկացին, նոցին հաւանութեամբ զրեաց թուղթ հանրական յամենայն տեղիս՝ շնորհ զընկերակիցս Վրանեցոյն՝ այլ լինել ձեռնտու. այլ ի շեջփոթիլ ազգին ի վերայ ինչ ինչ Լատինական ծխից, զորս նոքին ջանային մոռնանել յեկեղեցիս մեր, զրեաց ապա և առ համախոհս Վառնեցւոյն՝ յեւս կալ ի խռովելոյ զազգն։

Ե. յսօրինակ հալածումն սաստկացաւ յազգէն և ևս ի վերայ նոցա (1333). իբրեւ վախճանեցաւ Լատին Եպիսկոպոսն

Բարդուղիմէոս, յորում ժամանակի և ընկերք Քանեցւոյն առաւել համարձակութեամբ վարէին, յորմէ նեղեալ յոյժ նա ինքն Քանեցի, չոգաւ ի Հռովմ առ քահանայապետն Զովհաննէս, և առնոյր հրաման ի նմանէ հաստատել ի մէջ Հայոց զկարգ Գամինիկեանց՝ կոչեցեալ միաբանողաց, որ ըստ Լատինացւոց է Ունիթոս. այսու մտօք գործեալ յերկիր իւր՝ բաղմացոյց զընկերս և զաշակերտս:

Ի սոցանէ սկիզբն առին Լատինահայ կաթողիկէք՝ և կրկնակնուէք կոչեցեալքն, կամ լաւ ևս ի Քանեցւոյն, որ զայսչափ դարշահոտութիւնս քռեաց ի միութիւն ազգին, և խորշեցոյց յերեւաց զմիակ ուղղափառ եկեղեցին Հայաստանեայց. և կամելով յուղղութիւն վերածել զազգըն ըստ քմաց, առելութիւն ստացեալ յազգէն՝ եղև պաածառ բաժանման ազգային միութեան և երկպառակութեան յայլ և այլ արարողութիւնս և ի ծէսս, և բաղմոց՝ ի հերձուածս և յանօրէնութիւնս, որպէս ի ներքոյ:

Քանղի Քանեցին և որ ընկերք նորա՝ կառուցեալ զվանորայս ի բաղում տեղիս և զեկեղեցիս ի գաւառն Մարագոռ, ի Կախչուան, ի Սուլտանիէ, ի Տիփսիս, ի Ղլին՝ ի քաղաքն Վաֆայ՝ որ ընդ իշխանութեամբ Դենուացւոց, թարգմանեցին զգիրս ինչ ի Լատինէ ի Հայ. ոմանք եղեն արք իմաստունք՝ խաղաղարարք բաղմոց, ոմանք ևս անհրահանգք՝ առիթք զայթակղութեան ազգին, որպէս և հերձուածապետ սոցա՝ Քանեցին Զովհան, որ յաղագս բաղմոց տառապանաց կրելոյ ի Հայոց՝ ստացեալ առելութիւն ընդդէմ նոցա՝ զորս միանգամ եղև յարս

մասնաւորս, զայն ամենայն եղ ի վերայ ամբողջութեան ազգին, և եցոյց զնոսին մոլորեալս, զորս ինքն սերմանեաց:

Ըստ այսոցիկ՝ ի բաղմանալ Ունիթոսաց, անհնարին պառակտումն անկաւ ի մէջ ազգին բովանդակ (1335) — վասն զի՝ նոքին Ունիթոսք հնարէին ամենայն իրօք միաւորել զազգն ընդ Հռովմէական եկեղեցւոյն. իսկ Հայք զժուարանային ընդ այսպիսի բանս նոցա, որով և անմիաբանք ի գործս նոցա. քանղի եղեալ էր մեծ մասին նոցա ի միտս՝ եթէ ոչ երբէք բաժանեալ են հաւատով՝ յեկեղեցւոյն Հռովմայ՝ յաւուրց Լուսաւորչին, այլ զաւանդութիւնս և զծէսս, զի ընկալաք ասեն, ի Լուսաւորչէն և ի Թարգմանչաց մերոց սրբոց նախնի հարց՝ անհնար է մեզ յեղաշրջել յորում կամք մնամք՝ ասեն՝ անշարժ. զսոսա Մխիթար Ապարանցի՝ կոչէ Հայք միաբանք, որք և ամենայն իրօք ըստ նախնի Հարց սովորութեանցն և անփոփոխ յաւանդութիւնս, բայց ի բանս հաւատոյ և ի փրկութիւն, ասէ, համաձայնէին ընդ սրբոյ եկեղեցւոյ: Ի սոցին համալի էին և այնոքիկ բնակիչք Ալիլիկոյ, որք ոչ ընկալան զժողովս Սոյ և Մտանայ յաղագս ծիսից, այլ միայն ըստ վարդապետութեան հաւատոյ, զոր յառաջմէ Եւնէին, և սոքա կոչէին Սոնթք՝ ըստ Սեւցւոց կոչելոյն, իբր զի բաժանեցան ի Սոյ միաբանութենէն:

Իսկ որք յանձն առին փոխել զծէսս, որոշելով զանձինս յազգէն Հայոց՝ կոչեցան, ասէ, Հայք կաթողիկէք. յորոց ոմանք ի Վաֆ, յերկիրն Կախչուանայ, յԷրբնջակ և յայլ տեղիս. որք և օրինօք և ա-

Բարոդու [Ժեամբ [սորհրդոց՝ յարեցան յեկեղեցին և ուղիմայ:

Այլ՝ որք մահին ի կարգս Ունիթոռաց՝
 իբր յերրորդ դասու եղեւք, զգեցեալ
 զգեաւ Ղոմինիկեան պատրկաց և համա-
 խոհից նոցին, ըստ ամենայնի վարեցան
 Լաւին արարողութեամբ. յորոց ումեք
 առ ի հաճոյանալ Լատինացւոց՝ արհա-
 մարհէին զամենայն ինչ որ Հայոց էր,
 համարելով զնոսին իբրև զհերետիկոսս
 և զանհաւատս. և ըստ զրեւոյ Ապարան-
 ցւոյն, — որ և յարեցաւ ի նոսա, — և Սխի-
 թար Սաթուղիկոսի յաջորդին Յակոբայ
 առ Հռովմայեցիս, որպէս ի ներքոյ, զորս
 միանգամ ի Հայոց յինքեանս դարձու-
 ցանէին, կրկին մկրտէին, դրոշմէին և ձեռ-
 նադրէին, որպէս և Ապարանցին վկայէ
 զանձնէ, ի մկրտել զոմանս յազգէ մերմէ
 ի ծածուկ տեղիս և ի հնձանս այդեւ-
 տանն այց , :

(1336):— Եւ զի յարեան ի սմին ժա-
մանակի՝ Երեսէս Պաղոն Եպիսկոպոս Որ-
մեայ և Որմէոյն բէկ եպիսկոպոս Սարնոյ,
և միաբանեալք զարստմանս ընդ ինքեանց՝
քարոզէին աստ և անդ՝ թէ Հօրկ է կրկին
մկրտել և դրոշմել զամենայն Հայս Լա-
տինական Տիտիւք, և վերստին զքահա-
նայս նոցին ձեռնադրել և պատարագել
տալ Լատին բարբառովք, և փոխել զա-
մենայն սովորութիւնս ի միաբանութիւն
ընդ Հռովմայ եկեղեցւոյն, իբր այն՝ զի
ասէին, թէ մկրտութիւնն Հայոց երկբա-
շերի է, և պատարագ նոցա ոչ է ճշմա-
րիտ. առ այս ամենայն անկարգութիւնս
սոցին Յակոբ Ստեփաննոս և Լեոն ար-
քայ՝ արքունի իշխանութեամբ արձա-
կեալ զարստմանս ուրիշ, կալան զո-

մանս ի խռովարար անձանցն ի բանտի, և
աքսորեցին զբազումս, հազիւ ուրեմն կա-
րացեալ շիջուցանել զազմուկ նոցա. իսկ
զՆերսէս և զՍիմէոն զնոցին զլիաւորս
ածեալ առ Աթուղիկոսն, որոց յետ
ստատիկ կշտամբանաց՝ յանձն առեալ ի
վերին երեսս զսոնարհութիւն չորան
Ներսէս ի բերդն Աաշնոյ և Սիմէոն ի
ռեղի իւր, իրատեալ բազմօք՝ ըստ Մը-
խիթար Աթուղիկոսի, «զի մի՛ հնա-
րեսցեն անձանց զնորանոր խաբէութիւնս,
և մի՛ լիցին պատճառ կորստեան հողւոց
. . . , և ազդ արար ի բաց կալ ի կրկին
մկրտութենէ . . . քանզի, ասէ, մեք ըզ-
մկրտութիւն խաւաքանչիւր եկեղեցւոյ՝
մի գիտմք, և ոչ է լաւագոյն մին քան
զմիւսն»

ԵՄԼ սոյն Ներքէս և անդ յաւանն
 Կաջնոյ կրկին յարոյց ղստովութիւն ի
 բնակիչս յաղագս արարողութեանց եկե-
 ղեցւոյ, և հալածական ի ժողովըդէն ան-
 կաւ ի հեռաւոր տեղիս, Յակոբ Կաթու-
 ղիկոս զբեաց առ պապն Հռովմայ՝ յան-
 զմանն ղստովարարն Հայոց և զնոցին
 հրապօրոգս՝ զարեւելեան Լատինս, և
 զսպել զնոսին, այլ թէ և ազդ արար պա-
 պըն արեւելեաց՝ սանձել զունիթոսն ի
 զգաստութիւն, սակայն նոքին ունիթոսք
 և Ներքէս Պաղոն և Սիմէոն բէկ հերձեալ
 եպիսկոպոսք՝ զբազում չարախօսութիւնս
 զրեցին ի Հռովմ զԿաթուղիկոսէն և
 զարքայէն Լեոնէս։

Օ անարժան վարմունս Ունիթոսաց և
 զհերձուածողութիւն նոցին, որովք ըզ-
 միութիւն ազգին քակտեցին ի բազում
 հերձուածս, իմի վայր յիշեցուցանէ
 Սխիթար Կաթուղիկոս՝ ի թուղթս գան-

գատանաց առ Հռովմայեցիս՝ ըստ յառաջ բերելոյ Չափեանին ի հաւաքմանց Ժողովոց. « յանդգնեցան, ասէ, ի ծածուկ և յայտնի մոլորութիւն մուծանել յեկեղեցի. քանզի՝ ինքեանք կրկին ձեռնադրեալք, և կրկին մկրտեալք, նաև զայլս բազումս ձգեցին առ ինքեանս, և կրկին մկրտեցին և կրկին ձեռնադրեցին, զի զոմանս ի բազանիս, զայս ի տունս, և զայլս յանցս ջրոց կրկին մկրտէին, և ի ծածուկ տեղիս, և ի վայրս անտառաց կրկին ձեռնադրէին: Եւ պատճառ զայս այսպէս առնելոյ՝ ասէ իննաս, թէ յորժամ զառաջինն մկրտեցայք՝ ոչ ճանաչէիք, ուստի և չէք զիտակ՝ թէ արդեօք քահանայն ասացեալ իցէ, ես մկրտեմ զքեզ յանուն Հոր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ, և դուք էլ իցէ ասացեալ վասն արեւցութեան. վասն որոյ հարկ է ձեզ մկրտիլ ի կատարեալ հասակի, զի ստուգապէս ընկալիք ի քահանայէ զձե մկրտութեան, և հանջիք զերկրայութիւն ի սրտից ձերոց: Եւ իրորդ՝ զի զմեղսն զորս գործեցիք՝ գուցէ ապաշխարութեամբ չկարացիք ջնջիլ, այլ մկրտութեամբ քաւեալ սրբեւծիք, և առանց պատժոց քաւարանի՝ կարաւորք անցանել յարքայութիւն երկնից, »:

Յետ որոշելոյ Ունիթոռաց յազգէ և յեկեղեցւոյս մերմէ՝ նստաւ նոցա գլխաւոր և առաջնորդ՝ ի Նախչուան, որք էին Հայք ազգաւ և վարէին Լատին ծիսիւք, որք և յետոյ կոչեցան Ջահուկք կամ Ջահկեցիք՝ յազնգս բնակելոյ նոցա և ի Ջահուկ գաւառին՝ Սիւնեաց աշխարհի. յորոց՝ որպէս ասացաւ, յարուցեալ մեծամեծ խռովութիւնք յաւուրս բարձ-

ման թագաւորութեան Հայոց և Լանկթամիրայ և անդր ևս՝ եղև պատճառ միւսանգամ շփոթութեան. վասն զի ձեռն թարգմանեալ մատենից, զորս ի Լատինացւոց փոխէին ի Հայ, քարոզէին յերկիրս Նախչուանայ, Ջահկայ և Եւրնջակայ և Գողթնայ մինչև Գ՛աւրէժ՝ Գարաղայ և ցայլս. և քաղէին այսու երբեմն զօգուտ, և երբեմն պտուղ դայ՝ թակղութեան և ատելութեան:

(1376): — Յաւուրսն յայնոսիկ էր ոմն Սարգիս վարդապետ Հայոց ի վերին վանս Եպրակունեաց ի գաւառին Եւրնջակայ, զոր կոչեն Սեծորեցին և Մխիթար՝ « քաջ վարդապետ և առաքինի՝ ըստ Հայոց որպիսութեանց, որոյ ոչ էր, ասեն, կերեալ միս և ըմպեալ զինի ամենայն համանման աշակերտօք իւրովք, առ որ աշակերտք Սարապետ վարդապետի՝ երեւելոյն ի մէջ Ունիթոռաց Ղազարակերն կոչեցելոյ՝ բանս եղեալ, եկին փորձել զնա բանիւք՝ ի գրոցն առաքինութեանց. այլ զի ունէր և սա զաշակերտս ոչ սակաւ հաստատեալս ի վերայ վիմուղղափառ հաւատոյ, յորոց միումն անցեալ գոյով ի կողմն Ունիթոռաց, լուեալ ի թէ աշակերտք Ղազարակերին ունին իրթալ և բանիւք նենգաւորօք պաշարել զվարդապետ իւր նախկին, պահելով ըզյարգ առաջնոյ վարդապետին իւրոյ՝ նախ քան զնոսին փութացաւ առ Սարգիս, և ետ նմա զօրինակ առաքինութեանց զբրոցն. և զոր ինչ հարցանելոցն էին ի նրմանէ, ասաց նմա հմտանալ, ըստ որոց և նա ինքն Սարգիս պապանձեցոյց զաշակերտսն զեկեալս առ իւր ի պատրելոյ մասին, որովք և Ունիթոռք արարին այ-

նուհետեւ ընտանութիւն ընդ նմա: Ի սմին ընտանութեան ոմանք յուսնիթոռաց բանս ի մէջ արկեալ, ասեն, եթէ Հայք չեն միաբան ընդ եկեղեցւոյն Հռովմայ. այլ Սարգիս եղ առաջի, եթէ դուք ձեզէն խոստովանիք թէ այդ զիրք առաքինութեանց է յօրինեալ ըստ ուղիղ դաւանութեան Հռովմական եկեղեցւոյ, և ահա յընթեռնուել իմ զայն, գալի համաձայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյ՝ ամենայն իրօք. և թէպէտ, ասէ, դիտեմ զի ոմանք չարախօսք բանսարկուք կամին բաժանութիւն ընդ մէջ արկանել, բայց ես խրատեմ զստահակս յերկոցունց կողմանց, և լռեցուցանեմ զամբաստանողսն զՀայոց և զՀռովմայեցւոց. ընդ այս մեկնեցան ի նմանէ ուսնիթոռք՝ սիրով՝ բայց ոչ հաճութեամբ, զի ոչ կարացին ձգել զնա յիւրեանց կողմն:

Եւ զի՝ սա այսպէս յերկոցունց կողմանց զխռովարարսն նախատէր, վասն այսորիկ և յերկուց կուսէ տառապանս կրեաց ոչ սակաւ. զի ուսնիթոռք բամբասէին զնա՝ թէ ոչ է կատարեալ ուղղափառ, և Հայք՝ եթէ զաղղմեր կամի դարձուցանել ի Ղաւաթին:

Եւ վասն զի՝ որպէս սոյն Սարգիս վարդապետ Ապրակունեցի, նոյնպէս և այլ ոմն համանուն սորին Սարգիս ճրգնաւոր յանապատին Համբի ձորոյ՝ ընդ եղբօր իւրում Ղուկաս Վարդապետի առաջնորդին կրօնաւորաց անպէն ջանալին պահել զմիաբանութիւն ընդ հռովմայեցւոց, և զերկուց կողմանց զբանտարկուսն բանիւք նախատէր, որովք և սոքա միաբանս զինքեանս համարէին ընդ հռովմական եկեղեցւոյն, միայն ընդ նոսա

ոչ ի ծէսն նմանեալ (1380)՝ չորան ուսնիթոռք բազմութեամբ ի վանս Ապրակունեաց առ Սարգիս վարդապետ, առ որում էին և բազմութիւն աշակերտաց իւրոց, և ասեն, թէ պարտ է ձեզ խապառ կամ միաբանիլ ընդ Հռովմական եկեղեցւոյն հաւատովք և ծխիւք, կամ խապառ անմիաբանս զձեզ ցուցանել ինոյնս, որովք այնչափ հրապուրեցին զոմանս յաշակերտաց Սարգսի՝ մինչև յանձն առին միւսանգամ մկրտել, և միաբանութեամբ ընդ նոսա քարոզել ամենայն ուրեք՝ եթէ ամենայն աւանդութիւն և պաշտօն եկեղեցւոյն Հայոց՝ է թիւր և անվաւեր, և մոլորեալք են Հայք, ըստ որոց և յարեալ յինքեանս զբազումս՝ ձեռնադրէին և մկրտէին ի հաւաւոր տեղիս, որպէս ասէ Սիսիթար Ապարանցի, որ մինն ի մկրտողաց անտի էր:

Ընդ այս անարժան գործ սոցա վառեցան առ հասարակ վարդապետք Հայոց և իշխանք և ռամիւք. բազումք ևս՝ ըստ Սիւծորեցւոյն՝ ողբս ի բերան առեալ անմխիթար սգով լային. յորոց Սարգսիս վարդապետ կոչեցեալն ձգնաւոր՝ յիրկրէն Ղլիմու, տեսեալ զայսպիսի գործս սոցա և վառեալ ի վրէժխնդրութիւն, գնաց առ Սարգիս վարդապետ ի վանս Ապրակունեաց՝ խորհրդակցեալ ընդ նմա՝ պատուհասել զուսնիթոռք և դյարեալսն ի նոսին. և զի՝ բազմութիւն էին աշակերտք Յովհաննէս վարդապետի Պախիկ կոչեցելոյ, որ և բարեկամ իշխանաւորաց ի Կտաթե, եւ զնաց Սարգսիս առ նա, զոր և առեալ բազմութեամբ աշակերտաց քահանայից և իշխանաց՝ դարձաւ անդրէն յԱպրակունիս. աստանօր տուեալ

զինչս բազումս ի դրունս այլազգեաց հարիւր վաթսուն հազար դահեկանս ըստ Ապարանեցւոյն, զաշակերտսն Սարգսի՝ զյարեալսն յունիթօռս՝ և զոմանս ևս ի նոցունց յատեան ածեալ և դատեալ հրապարակաւ զնոսին, զոմանս ի նոցանէ բրածեծ առնեն իբրեւ զկրկնակնունքս և ապստամբս յեկեղեցւոյ, զոմանց հերս և զմօրուսն փետեալ անարգեն, և զայլս այլով օրինակաւ չարչարեալ, զբազումս ևս ի բանտի եղին երկաթի շղթայիւք, յորոց ոմանք յետ աւուրց զերծեալ և հասեալ յարեմուտս՝ առ լատինս խօսեցան զամբաստանութիւն բազում զազդէն Հայոց, որպէս և ունիթօռք զրեցին ի Հռոմ, զայս անդեկացեալ վարդապետք Հայոց առաւելան ի զայրոյթ սրտի, և զոմանս կալեալ ի նոցանէ՝ մատնեցին ի ձեռս իշխանաց, որք արկին ի նոցունց կէս մի ի ջուր եռացեալ, և կէս ի տապակ ջեռուցեալ, որոց թէ և անհաւան գտանէր Ապրակունեցին Սարգիս, այլ լուեաց ի իշխանացն սաստից:

Այլ այս Մաղաքիաս՝ որ զգուշացաւ այսպէս զՀայոց եկեղեցւոյն յունիթօռաց անտի, (1384) ի թուին Հայոց ՊՂԳ՝ մեռաւ յանկարծ ի ժամ կերակրոյ, և համբաւել՝ եթէ դեղ մահու ետուն նմա Ունիթօռք: Սորա աշակերտ էր զամս տասն Միթար Ապարանեցի, որ զանցս Ունիթօռաց և զվեճակի այնր ժամանակի եկեղեցւոյն Հայոց զրեաց, և ինքն ևս էանց յՈւնիթօռս, և առելութեան ոգւով զրեաց զոր միանգամ զըրեաց զՀայոց, զորմէ և ի վարս իւր:

(Ի յաւելոյս)

ԱՐԷԼ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՍՈՍ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՅԵՇԱՏԱԿԱՐԱՆ.

ՄՈՂՍԻՍ, ՓԻԼԻՊՊՈՍ ԵՒ ՅԵԿԻՍ ՀԱՅՐԵԱՅԷ:

Գոհութիւն՝ օրհնութիւն և բարեբանութիւն պաշտելի և երկրպագելի Տէրութեանն՝ ինքնաբաւական անուան՝ Հօր անսկզբնականի և բոլորից պատճառի՝ յորմէ ամենայն: Աւարարչակցի բանի իւրոյ, որ է ճառագայթ փառաց և նկարագիր էութեաննորա՝ որով ամենայն: Աւհամապաիւ բղխեցելոյ յինքենէ Հօգւոյն ճրչմարտի՝ յորում ամենայն: Առակի առանձնական և բացօրոշեալ յատկական զիմացն, և անորիչ և նոյնագոյ բնութեանն. որոյ իսկութեանն հասողութիւն՝ իւրում միայնում գերաբուն և գերալըրական, բարձրահայեաց և ամենատես զիտութեանն ծանուցեալ: Բստ յայտնութեան տնօրինական անաեսութեանն քարոզութեան, զՈրդի Հայր զիտացեալ, և յՈրդւոյ Հայր իմացեալ, և զիտու նոցին Հոգին քննեալ: Բայց համայն զըստացական զոյից՝ անհաս և թաքուն իմն փնացեալ, ստորական բանականացս տեսակաց՝ և բուն իսկ երկնաւորացն սեռից: Զի թէպէտ նիւթական ինչ ձեռով, և ստուերական կերպիւ պատմաբանի տեսանել զնա մաքրագունիցն պատգամաւորաց, այլ ոչ զըմբռնումն էութեաննորա և ոչ հասումն բնութեաննորա թէ զինչ ծանեան. այլ խոնարհական զիջումն ըստ իմիք նմանութեան տպաւորութեան որպէս տանէր՝ արարածական կարողութիւն ցուցաւ, զի զկամս իւր բա-